

Ludvig Holbergs Skrifter (LHS)

Tekstkritiske retningslinjer
Maj 2013

1. Overordnet
2. Tekstgrundlag
 - 2.1. Digitale faksimiler
 - 2.2. Betegnelser for tekstkilder og udgaver
 - 2.3. Intern varians
3. Grafisk udformning
 - 3.1. Sideskift, kustoder og afsnit
 - 3.2. Titelblade
 - 3.3. Fodnoter og marginalnoter
 - 3.4. Skriftsnit, fremhævelse og ornamentering
 - 3.5. Citater og direkte tale
 - 3.6. Replikker og regibemærkninger i komedierne
 - 3.7. Overskrifter
 - 3.8. Linjetælling
 - 3.9. Interpunktion og typografi
 - 3.10. Ligaturer, symboler og forkortelser
4. Holbergs ortografi
5. Emendation
 - 5.1. Generelt
 - 5.2. Emendation af manuskripter
 - 5.3. Interpunktion
 - 5.4. Sagfejl
 - 5.5. Citater
 - 5.6. Fremmedsprog
 - 5.7. Stiltiende rettelser
 - 5.8. De tekstkritiske noter
 - 5.9. Bagatelnoter
6. Varianter
7. Nærmere om valg af grundtekst
 - 7.1. Trykte tekster
 - 7.2. Manuskripter

1. Overordnet

LHS er en tekstkritisk udgave af Holbergs samlede forfatterskab, såvel den del af forfatterskabet der udkom på tryk i Holbergs levetid (samt enkelte posthume udgivelser), som den del der kun er bevaret i håndskrift. Den trykte del af forfatterskabet er hidtil kun blevet udgivet samlet i:

Ludvig Holbergs Samlede Skrifter bd. 1-18, udg. af Carl S. Petersen m.fl., Kbh. 1913-63.

De håndskriftbaserede tekster findes trykt i følgende standardudgaver:

Ludvig Holbergs Breve, udg. af Verner Dahlerup, 1926.

Holbergs egenhændige Vota som Universitetsprofessor, udg. af Eiler Nystrøm, 1928.

Utrykte Holbergiana i Universitetsarkivet, udg. af Svend Eegholm-Pedersen, 1979.

Enkelte småstykker er trykt andetsteds, fx "Nogle Betænkninger over det soranske Academies Indretning og Vedligeholdelse" i Alfred Glahn: *Sorø Akademi og Holberg* 1925. Desuden findes en række nyopdukkede småstykker af forskellig art samlet af Svend Eegholm-Pedersen siden 1979, som hidtil ikke er publiceret.

LHS vil rumme alle disse tekster. For de trykte teksters vedkommende vil den, ligesom Carl S. Petersens udgave, basere sig på førsteudgaverne (med enkelte undtagelser). Udgaven forsynes med tekstkritisk apparat, variantapparat, indledninger og punktkommentarer. De latin- og fransksprogede tekster ledsages af oversættelser til dansk og/eller norsk. Endelig vil digitale faksimiler af førsteudgaverne blive knyttet til hver enkelt tekst. I nogle tilfælde vil der desuden blive tilføjet digitale faksimiler af andre relevante tekster, fx samtidige oversættelser af de latinske værker.

Overordnet er den tekstkritiske udgave konservativ og følger førsteudgaverne så vidt muligt. Åbenbare tekstfejl rettes, men generelt er udgaven præget af en udstrakt tolerance over for inkonsekvenser i ortografi og tegnsætning eftersom der ikke fandtes nogen fast norm herfor på Holbergs tid. Af hensyn til udgavens enhedspræg foretages dog en nænsom harmonisering af det grafiske udtryk.

De tekstkritiske retningslinjer der er lagt til grund for udgaven *Ludvig Holbergs Skrifter* (LHS), følger i overvejende grad Johnny Kondrups anbefalinger i dokumentet *Forslag til retningslinjer for en planlagt udgave af Ludvig Holbergs værker*, februar 2008 (herefter Kondrup 2008; yderligere udfoldet i Johnny Kondrup: *Editionsfilologi*, Museum Tusulanum 2011). Udgavens kodestandard og kommenteringsprincipper er tilgængelige via brugervejledningen.

Holbergs tekster omtales her med de gængse kortformer uden forsøg på bibliografisk nøjagtighed, altså *Heltehistorier* og ikke titelbladets fulde ordlyd (som begynder: *Adskillige stor Heltes og berømmelige Mænds sær Orientaliske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter*), *Niels Klim* og ikke den latinske titel (der begynder *Nicolai Klimii Iter subterraneum*).

2. Tekstgrundlag

Grundteksten for LHS vil med få undtagelser være førsteudgaven. Undtagelserne er de skrifter der enten kun er overleveret i manuskript (breve m.m.), eller hvor førsteudgaven

falder efter Holbergs død og der til gengæld er bevaret ældre, pålidelige afskrifter. Dertil kommer nogle skrifter hvoraf mindre dele udkom tidligere end det samlede skrift, her vil grundteksten være den første samlede udgave. Nogle tekster findes i versioner der er så forskellige at LHS udgiver flere versioner. Der er gjort rede for nogle af disse særtilfælde og de overvejelser der er foretaget ved tekstudgivelsen i pkt. 7.1.

Valget af førstetryk beror på følgende overvejelser: For det første danner førsteudgaven – for at låne en vending fra den tyske editionsfilolog Herbert Kraft – et skæringspunkt mellem et værks tilblivelse og dets reception (citeret i Kondrup 2011, s. 102 (vores oversættelse)). Med den første udgave på tryk foreligger teksten i en afsluttet form fra forfatterens side, uanset om han senere foretager ændringer i nye udgaver, og her, med førsteudgaven, begynder samtidig tekstens receptionshistorie. For det andet sikrer valg af førstetrykkene som grundtekst et ensartet tekstgrundlag. En del af Holbergs værker kom i flere udgaver i hans egen levetid, men ikke alle. Vælger man at tage udgangspunkt i den sidste udgave fra Holbergs hånd, vil man altså for nogle værkers vedkommende have at gøre med en førsteudgave, men i andre med anden-, tredje- eller endda syvendeudgaver. I særlige tilfælde har det været nødvendigt at inddrage samtidige afskrifter af Holbergtekster. Originalmanuskripter fra Holbergs hånd er kun bevaret for brevenes og dokumenternes vedkommende.

Ud over førsteudgaverne betragtes senere udgaver fra Holbergs levetid som tekstkilder. De er som hovedregel konsulteret, og deres læsemåder anført i det tekstkritiske apparat i forbindelse med emendation af fejl i førstetrykkene (undtagen en gruppe banale fejl, jf. pkt. 5 om 'bagatelnoter'). Dog er der set bort fra eftertryk (dvs. pirattryk, udgaver der ikke er autoriseret af forfatteren), når de er baseret på senere udgaver.

2.1. Digitale faksimiler

Hver tekst ledsages af en digital faksimile af den anvendte grundtekst, altså normalt førsteudgaven. Faksimilen gengiver altid det samme fysiske eksemplar som er lagt til grund ved etablering af teksten.

Faksimilen tjener flere formål. Den dokumenterer for det første selve den valgte grundtekst. For det andet formidler den førstetrykkets grafiske elementer som en helhed, altså det samlede grafiske udtryk som den nye udgave til en vis grad, men ikke fuldstændigt bestræber sig på at repræsentere (herom nedenfor pkt. 3). Og for det tredje supplerer faksimilen den bibliografiske beskrivelse der ledsager de enkelte tekster.

Det er af og til relevant at knytte flere digitale faksimiler til en given tekst. Et eksempel er *Heltehistorierne* hvor grundteksten er førsteudgaven, som derfor er den der linkes til fra sidetal i brødteksten. Derudover er der imidlertid bevaret et trykmanuskript (Oslo, Nasjonalbiblioteket, ms. 89 4to), som inddrages i tekstetableringen, og en digital faksimile af dette manuskript stilles også til rådighed i LHS-udgaven.

2.2. Betegnelser for tekstkilder og udgaver

Til hver tekst findes en oversigt over tekstkilder samt over de senere tekstkritiske udgaver og andre publikationer der inddrages i det tekstkritiske apparat (*conspectus siglorum*). Det anføres i forbindelse med de enkelte tekstkilder hvilket eksemplar af de pågældende udgaver der er anvendt.

Hver tekstkilde fra Holbergs levetid er tildelt en sigel, dvs. en bogstavbetegnelse (evt. et bogstav i kombination med et tal). Førsteudgaven hedder A og er normalt

grundtekst. Eventuelle manuskripter får siglen ms. De øvrige tekstkilder, i kronologisk rækkefølge, har bogstaverne B, C osv., og beholder disse siglerne også når de bliver brugt som grundtekst. Eftertryk er tildelt et lille bogstav svarende til siglen for den udgave som de er trykt efter; et eftertryk efter en førsteudgave hedder således 'a'. I enkelte tilfælde i forbindelse med selvstændige udgaver af mindre tekstdele er desuden anvendt græske bogstaver. Der er gjort rede for nogle særtilfælde ved siglering og grundtekstvalg i pkt. 7.1

I de sjældne tilfælde hvor grundteksten er et manuskript, bruges enten siglen ms. eller afskriverens navn, fx Dass, om manuskriptet. De trykte tekstkilder sigleres da A, B, C etc. i kronologisk rækkefølge (se pkt. 7). Carl S. Petersens udgave *Samlede Skrifter* betegnes SS. Øvrige udgaver efter Holbergs levetid benævnes efter udgiveren, fx Rahbek.

Forklaringerne af siglernes betydning optræder både i udgavernes indledning til teksten og som klikbart tilgængelig noteforklaring ved læsning af teksten.

2.3. Intern varians

Ved intern varians forstås afvigelser mellem forskellige fysiske eksemplarer af den samme udgave hvor satsen er blevet ændret undervejs i selve trykkeprocessen. Det kan fx skyldes typeudfald, udskiftning af læderede typer eller andre justeringer. Ændringer i teksten kan også bero på at man under trykningen er blevet opmærksom på sætterfejl, eller ændringer af passager kan være sket på forfatterens foranledning eller ved indgreb fra censuren.

Registrering af intern varians har i første omgang ikke været en hovedprioritet for LHS-udgaven. De forskelle mellem LHS' grundtekst og Carl S. Petersens oplysninger om samme udgave som er afdækket under det tekstkritiske arbejde, er noteret med henblik på eventuelle senere undersøgelser. I det omfang der er afdækket substantiel intern varians, er den anført i variantapparatet og beskrives i indledningen til værket.

Det anføres altid hvilket fysisk eksemplar udgiverne har brugt som grundtekst. For bibliotekseksemplarer anføres både bibliotek, signatur og eksemplarnummer.

3. Grafisk udformning

LHS skal balancere mellem to hensyn: Repræsentation af forlæggets grafiske udtryk på den ene side og på den anden side LHS eget enhedspræg, hvilket medfører en vis grad af harmonisering. Det er de grafiske udtryks *funktion* LHS bestræber sig på at gengive, og kun sekundært grundtekstens konkrete repræsentation. LHS tilstræber således ikke at genskabe grundtekstens sidelayou.

Harmoniseringen af layout indebærer at en række grafiske elementer vises med en standardformatering i LHS-udgaven. Det gælder skriftsnit og skriftstørrelse i de enkelte tekstelementer såsom titelblad, fortale, hovedtekst, overskrifter (kapitelooverskrifter, afsnitoverskrifter m.fl.), fodnoter og marginalnoter, og det gælder klummebredde, gengivelse af poesi, markering af afsnit, afstand mellem citat og brødtekst m.m.

Der er ikke redegjort for de foretagne grafiske harmoniseringer i det tekstkritiske apparat. Men det originale layout er dokumenteret gennem de ledsagende digitale faksimiler af grundteksten. Når særlige forhold gør sig gældende, er det omtalt i den generelle karakteristik af førstetrykket i indledningen til den pågældende tekst.

3.1. Sideskift, kustoder og afsnit

Grundtekstens sideskift er angivet ved hjælp af en lodret streg i teksten. Grundtekstens

læg- eller sidetal er angivet i venstre margin, og dette tal fungerer samtidig som link til den pågældende side i den digitale faksimile af grundteksten.

I og med at grundtekstens sideskift ikke vises som i originalen, bliver kustoderne heller ikke vist. Derfor er fejl i grundtekstens kustoder ikke noteret. Kustoder er dog inddraget som tekstvidne hvis der knytter sig tekstkritiske problemer til det ord (dvs. første ord på den følgende side) som kustoden viser hen til.

Grundtekstens inddeling i afsnit følges, dog sådan at åbenlyse inkonsekvenser rettes med en tekstkritisk note herom. Nyt afsnit markeres med ny linje og indrykning af fast længde, dog uden indrykning efter overskrift og blank linje. Blanke linjer mellem afsnit gengives kun hvor de skønnes at have en særlig funktion.

Afsnit afsluttes altid med punktum (evt. spørgsmålstegn eller udråbstegn). Ofte mangler dette slutpunktum, og det suppleres da, dokumenteret med en tekstkritisk note (bagatelnote).

3.2. Titelblade

Grundtekstens layout på titelbladet standardiseres forsigtigt. Som hovedregel rummer titelbladene følgende faste elementer: titel, undertitel, forfatterangivelse, trykkested og -år. Disse kategorier gengives med faste skriftstørrelser. Ornamentering og pyntestreger gengives ikke.

Originalens linjebud respekteres i udstrakt grad, både fordi det genspejler konventionen for titelblade i samtiden og fordi linjerne ofte begynder med stort bogstav. Dog ændres enkelte orddelinger ved linjebud som åbenbart skyldes pladsmangel på bogsiden, medmindre linjeinddelingen kan opfattes som tilsigtet. (Et sjældent eksempel på at en original linjedeling kan have betydning, er den muligvis tilsigtede dittografi i titelbladet til førsteudgaven af *Peder Paars: "Skreven til Lægedom, Trøst og Husva- | svaelse for alle got Folk"*).

Hvad ordlyd angår, gengives grundtekstens titelblad efter de gængse tekstkritiske principper.

3.3. Fodnoter og marginalnoter

Fodnoter og marginalnoter i grundteksten ses i LHS sammen med brødteksten. De skal ikke klikkes frem (i modsætning til de noter som udgiverne forsyner teksten med: tekstkritiske noter, variantnoter, kommentarer), men fremstår synlige sammen med brødteksten. Teksten i fodnoter og marginalnoter er overalt sat med lidt mindre skrift end brødteksten.

Marginalnoter placeres omtrent som i grundteksten, så nært det relevante sted i brødteksten som muligt. Fodnoter er placeret på samme sted som i grundteksten. Det betyder at brødteksten her brydes og at eventuelle delte ord ved fodnoter nederst på grundtekstens bogsider beholder deres deling. Fodnotens henvisningstegn reproduceres så vidt muligt, og tegnet fungerer som et klikbart link så man nemt kan flytte sig mellem det og noteteksten.

3.4. Skriftsnit, fremhævelse og ornamentering

I Holbergs dansksprogede tekster er førstetrykkene sat i fraktur, mens de latinske og franske skrifter er sat i antikva. Den løbende tekst gengives af LHS i begge tilfælde med antikvafonten Georgia.

I grundteksterne er ord og begreber fremhævet på adskillige måder (fed skrift,

kursiv, spatiering, stor skrift, versaler mm.). Fremmedord er fx gennemgående sat i en anden font end den omkringliggende tekst. LHS-udgaven tilstræber i udstrakt grad at genspejle forlæggets grafiske midler til fremhævelse. I frakturtekster er afvigelser fra skriftsnittet i den løbende tekst gengivet på følgende måde:

antikva gengives med en sans-serif-font (Arial)
schwabacher gengives med en sans-serif-font (Helvetica)
kursiveret antikva gengives med kursiveret sans-serif-font (Arial)
spatiering gengives med kursiv
stor skrift gengives som fed skrift

Ligeledes gengives førsteudgavens brug af fed skrift, versaler og kapitæler i LHS.

I tekster hvor den løbende tekst er sat i antikva (altså de franske og latinske tekster), kan der forekomme enkelte ord i fraktur. Disse gengives med sans-serif-fonten Arial. I øvrigt gælder de samme regler som for fremhævelse i frakturtekster.

Forlæggenes grafiske ornamentering – her tænkes på fænomener som vignetter, elaborerede initialer, pyntestreger og afsluttende spidsformet klumme - gengives ikke. Når grundteksten har fremhævede initialer, gengives dette efter en fælles standard.

3.5. Citater og direkte tale

Markering af citater og direkte tale gengives som hovedregel på samme måde i LHS som i forlægget. Det gælder dog ikke når citater og direkte tale er markeret med fortløbende anførselstegn i margin. I sådanne tilfælde sættes der i LHS standardiserede anførselstegn ved citatets begyndelse og slutning. Når et citat er markeret med stor skrift eller kursiv i grundteksten, reproduceres fremhævelsesmåden i LHS (stor skrift gengives som fed). Hvis et citat ikke er markeret i grundteksten, markeres det heller ikke i LHS.

Verscitater der er trykt som sådan i forlægget, anbringes med lang indrykning uafhængig af indrykningens længde i forlægget og med blanke linjer både før og efter. Når sådanne verscitater følges af en reference, sættes den på ny linje med ekstra lang indrykning.

3.6. Replikker og regibemærkninger i komedierne

Replikker og regibemærkninger og replikhaver adskilles i LHS ved linjeskift.

Regibemærkninger gengives desuden med mindre skriftstørrelse. Replikker begynder ved forkant, altså uden indrykning, mens regibemærkninger og replikhaver centrerer. På disse punkter er førsteudgaverne ikke altid konsekvente. Her standardiserer LHS af hensyn til layout og overskuelighed.

Der er dog nogle undtagelser: Regibemærkninger inde i replikker (som af og til står i parentes) udløser ikke linjebud i LHS. Det samme gælder når angivelse af replikhaver følges af regibemærkning.

Regibemærkninger er ofte sat i parentes i førsteudgaverne. Oftest anvendes runde parenteser, men af og til skarpe. LHS-udgaven harmoniserer således at alle parenteser omkring regibemærkninger er runde.

Afstand mellem replikker varierer i førsteudgaverne. Her anvender LHS en fast afstand.

3.7. Overskrifter

I alle Holbergteksterne optræder overskrifter over enkeltafsnit og tekstdele. LHS tilstræber ikke at imitere de enkelte overskrifters typografi, men søger at markere overskriftens plads i den pågældende teksts hierarki ved hjælp af faste skriftstørrelser.

3.8. Linjetælling

De længere poetiske tekster forsynes med linjetælling i margin. De enkelte sange i *Peder Paars* får separat linjetælling.

3.9. Interpunktion og typografi

Skråstregen / gengives som hovedregel som komma. Undtagelsesvis kan den tolkes som et andet tegn, typisk semikolon eller punktum til angivelse af en større pause end et komma. I så fald dokumenteres dette i en tekstkritisk note. I de tekstkritiske noter gengives skråstregen som skråstreg ved angivelse af læsemåder.

Parenteser er i grundteksterne som regel runde, men i nogle tekster varieres der vilkårligt mellem disse og skarpe klammer []. I sådanne tilfælde harmoniserer LHS-udgaven til runde parenteser.

Mellemrum kan forekomme i grundteksterne mellem ordslutning og interpunktion, især kolon, semikolon og skråstreg. Dette mellemrum, som var en grafisk konvention, fjernes stiltiende. Ekstra stort mellemrum efter punktum gengives som almindeligt ordmellemrum. Mellemrum sættes som regel ved taludtryk som 138 ½, og mellem tal og valutasymboler. I nogle tekster mangler mellemrum efter bindestreg i udtryk som sidestiller to led, som f.eks. "over-og underofficer", og dette mellemrum sættes stiltiende ind: "over- og underofficer".

Bindestreger kan se forskellige ud i forskellige tryk. De kan være dobbelte og enkelte, og de kan gå mere eller mindre på skrå. De gengives i LHS-udgaven altid som enkelte, vandrette streger. Orddelinger affødt af linjeskift i førstetrykkene reproduceres ikke i LHS-udgaven. Dog gengives orddelinger ved sideskift i de tilfælde hvor der står en fodnote på den pågældende side i grundteksten. Dette skyldes at fodnoter vises på samme sted som i grundteksten, altså ved sideskiftet.

Tankestreger kan ligeledes være både dobbelte (i fraktur) og enkelte, og længden på dem kan variere. De harmoniseres altid som enkelte streger, længere end bindestregen, og i samme antal som i grundteksten.

Arabertal findes kun som antikva-typer på Holbergs tid. Når tal står i en fraktur-sammenhæng i vores grundtekst, markeres tallene i LHS derfor ikke som antikva. De vil kun blive markeret som antikva i LHS i de tilfælde hvor de indgår i en antikva-sammenhæng (fx i en henvisning til *Aeneiden* af typen 'Aen. 6.'). I en datoangivelse som Den 11. Junii 1723 sættes kun Junii i antikva. Romertal sættes altid i antikva.

3.10. Ligaturer, symboler og forkortelser

Som hovedregel gengiver LHS ligaturer, symboler og forkortelser på samme måde som i førsteudgaverne. Således bibeholdes ligaturerne ampersand (&, også i forkortelsen &c. for etc.), œ (oe) og det tyske dobbelt-s (ß). I nogle tilfælde, hvor det ikke er hensigtsmæssigt eller teknisk muligt at gengive frakturskriftens særtræk, har LHS dog valgt at følge en fast praksis for transskription:

- Fordoblingsstreger, dvs. streger over m/n der erstatter endnu et m/n, erstattes med m/n.

- Rotunde-r skrives som almindeligt r. Forkortelsen rc. (med rotunde-r), som forekommer i fraktur med betydningen 'etc.', gengives som &c.
- y, æ, ø skrives af og til i 1700-talstryk som henholdsvis u, a, o med et lille e ovenover. Dette er en gammel tysk praksis til at gengive umlaut i fraktur. LHS gengiver disse tegn med ü, ö, ä.
- De store bogstaver I og J repræsenteres i fraktur med samme tegn. LHS transkriberer dette tegn med I når det bruges vokalisk (fx 'Ild'), og med J når det bruges konsonantisk (fx 'Jeg').
- Symbolet for skilling gengives som det tyske dobbelt-s (ß).
- Symbolet for mark gengives Mk.
- Symbolet for libra pund gengives som lb.

4. Holbergs ortografi

LHS søger at anskue Holbergteksterne ud fra det tidlige 1700-tals sprog og konventioner så vidt de nu kan erkendes i dag. Det betyder at udgaven udviser en udstrakt tolerance over for variationer i ortografi og tegnsætning. I tråd med herskende udgiverpraksis bygger LHS på det princip at man bør acceptere mindre uregelmæssigheder i den færdige tekst som en afspejling af førsteudgaven som historisk realitet. Heroverfor står dog hensynet til læselighed og forståelighed, og den nye udgave forsøger at holde sig denne balance for øje. Det betyder bl.a. at der er foretaget en vis grafisk harmonisering (se herom i afsnit 3 ovenfor), og at tegnsætningen i nogle tilfælde er rettet.

I Holbergs tekster varierer ortografi stærkt, og det kan derfor være vanskeligt at vurdere hvad der skal regnes for fejl. Der er bevaret ganske få håndskrifter i Holbergs egen hånd. Ved at sammenligne dem med Holbergs trykte tekster, konstaterer Peter Skautrup at retskrivningen i de trykte værker ikke er Holbergs, men sætternes.¹ Det er derfor if. Skautrup halsløs gerning at rekonstruere Holbergs egen ortografi (sådan som det er forsøgt af Liebenberg i hans *Betænkning over den holbergske Orthographi*, 1845). Ortografiske inkonsekvenser respekteres altså i vidt omfang, for så vidt en stavemåde ikke anses for en fejl. Her er nogle eksempler:

- samme ord skrives afvekslende med lille og stort begyndelsesbogstav
- samme ord staves på flere forskellige måder i samme tekst (arbeyde / arbejde / arbeide, Græfve / Græve / Grefve / Greve, særdeeles / særdeles / særdeelis / særdelis, smuckt / smukt / smugt, Jeronimus / Jeronymus, Harleqvin / Arleqvin).
- Dette gælder også, selv om variationen betyder at ordet kan forveksles med andre ord (fx *Bo* - *Bod*, *røve* - *røbe*, *Hilsen* - *Helsen*)

5. Emendation

5.1. Generelt

LHS retter tekstfejl, herunder sætter- og trykfejl, i tekstforlægget (i de fleste tilfælde førsteudgaven). Der er tale om tekstfejl når tekstens mening i en eller anden grad er forvansket. Med 'tekstens mening' menes den fælles forståelse som man kan antage at forfatteren og hans samtidige læsere ville have af teksten. Vurderingen af om noget er en

¹ Peter Skautrup: *Det danske sprogs historie III*, 1953, s. 30.

fejl, sker således ud fra Holbergs samtids synsvinkel. Hvad man i dag ville anse som fejl, har ingenlunde nødvendigvis været det set med 1700-tallets øjne.² Alligevel er der i nogle tilfælde tale om oplagte sætterfejl (fx 'knn' for 'kun', 'betsem' for 'bestemt') som dermed kan rettes uden videre.

De senere udgaver fra Holbergs levetid er som hovedregel konsulteret i arbejdet med at foretage rettelser af fejl i førstetrykkene. Hvis en ordlyd forekommer fejlagtig i førstetrykket, og den er ændret i de senere udgaver, er det et argument for at førsteudgavens ordlyd kan anses for fejlagtig – og i så fald retter man efter de senere udgavers ordlyd. Her skal man dog være opmærksom på at ændringer i senere udgaver også kan skyldes sproglig modernisering eller harmonisering. I vurderingen mellem forskellige læsemåder i udgaver fra Holbergs samtid tillægges de autoriserede udgaver – altså udgaver som Holberg selv har godkendt – som udgangspunkt større vægt end de uautoriserede pirattryk.

I de tilfælde hvor ingen tekstkilder har en acceptabel ordlyd, foretages en udgiverrettelse (konjektur). Hvis konjekturen er overtaget fra en tidligere Holberg-udgiver, er det oplyst i den ledsagende tekstkritiske note.

Alle rettelser er dokumenteret med en tekstkritisk note. Her oplyses om tekstforlæggets ordlyd og evt. om andre tekstkilders og senere udgavers ordlyd. Nærmere diskussion af rettelsen finder ikke sted i de tekstkritiske noter. I de tilfælde hvor udgiverne har ønsket at diskutere rettelsen, er det gjort i form af en punktkommentar.

De fejl der rettes, er af mange slags. Det kan dreje sig om oplagte fejl i form af ikke-eksisterende ord, om ord der ikke giver mening i sammenhængen, om syntaktiske fejl, fx i ordstilling eller kongruens, om morfologiske fejl, fejl i interpunktion, fejlagtig nummerering af kapitler, scener og punkter i lister osv. Det er imidlertid ikke altid let at vurdere om der er tale om en fejl.

Nedenfor følger en række eksempler på forskellige slags fejl og rettelser – samt eksempler på passager der kan se ud som om de er fejlbehæftede, men som efter udgiverens skøn ikke er det.

Praksis for sammenskrivning og deling af sammensatte ord var anderledes på Holbergs tid end i dag. Grundtekstens orddeling opretholdes derfor medmindre den er meningsforstyrrende, som i det følgende eksempel: I *Dannemarks og Norges Beskrivelse*, s. 212, står der i førsteudgavens første version (A1): "Kong Erik lavede sig derimod af almagt til at imodtage de Danske". Ordet 'almagt' er i anden version af førsteudgaven (A2) rettet til 'al magt', hvilket oplagt giver bedre mening. 'almagt' i ét ord har en anden betydning og er meningsforstyrrende. Her retter LHS derfor efter A2.

Ligeledes rettes ord der ikke giver mening i sammenhængen, når det er indlysende eller overvejende sandsynligt hvad der skal rettes til. For eksempel er 'tale' rettet til 'taale' i sætningen "... skovene, som ikke ere af den størelse, at de nogen idelig forhuggelse til ildebrand udi længden kunde taale" (*Dannemarks og Norges Beskrivelse*, s. 34). Her skriver førsteudgavens første version (A1) 'tale', hvad der ikke giver mening. Der bør stå 'taale', og det manglende a er føjet til i de to andre tekstkilder (anden version af førsteudgaven A2 og andenudgaven fra 1749).

I førsteudgaven af *Barselstuen* I 1 hedder det i tjeneren Troels' lange

² LHS støtter sig til den definition af tekstfejl som er foreslået af Johnny Kondrup: "en tekstfejl er en (historisk begribelig) forstyrrelse af tekstens mening inden for en nærmere bestemt kontekst" (Kondrup: *Editionsfilologi*, 2011, s. 152-53).

indledningsmonolog: "... hvorpaa de inviterede Folk svarer: Vi takke for dens store Høflighed, vi skal betale Omkostningerne, ønsker at være saa lykkelig at tiene dem igien." I sammenhængen giver genitiven 'dens' ikke mening, og det er da også rettet i anden- og tredjeudgaven til 'den'. LHS retter (ligesom SS) til 'dend' ud fra en antagelse om at der har skullet stå et bogstav der hvor det fejlagtige s står, hvortil kommer at 'dend' er tekstens gennemgående skrivemåde for "den".

En formulering som ser ud til at være fejlbehæftet, men hvor der ikke er nogen indlysende rettelse, bevares – men forsynes med tekstkritisk note og/eller kommentar. Det kan dreje sig om syntaktiske sammenbrud, fx ledsætninger der ikke er knyttet til nogen hovedsætning. Et eksempel findes i Heltehistorier II, s. 40:

"Hvo der ellers har hiulpet Mahomed i at fuldfærdige Alcoranen, derom er ingen fuldkommen Vished. De fleeste holde for, at en Persisk Jøde ved Navn Abdias Ben Salon, item, en Nestoriansk Munk, som nogle kalde Sergius, og holde for, at han var den samme som Bahira, der saae det Prophetiske Lys paa Mahomed, hvorom tilforn er talt."

Her er flere sætningskonstruktioner tilsyneladende blandet sammen. LHS har ikke forsøgt at reparere dette sammenbrud (anakoluti), men ledsager det i stedet af en tekstkritisk note kombineret med en kommentar.

Oplagte kongruensfejl, der forstyrrer tekstens mening, rettes som regel. Det kan dreje sig om uoverensstemmelse mellem et pronomen og det substantiv det henviser til, eller et verbum i flertalsform hvis subjekt er ental. Om den rhinskvin Jeppe bliver budt på da han er vågnet i Baronens seng, siger han: "Den er noget for suurt. I maa komme noget Mjød deri, saa blir den god; thi jeg er meget for sødt." (*Jeppe paa Bierget* III 1). Både førsteudgaven og andenudgaven skriver intetkønsformen 'suurt'. Alligevel vurderes det at forfatteren og hans samtidige læsere ville opfatte formen som en kongruensfejl, og der rettes til 'suur'. Der er muligvis tale om en sammenblanding med udtrykket 'Det er noget for suurt', og en anden mulighed ville være at rette til 'Det'. Fejlen kan være opstået ved afsmitning fra det foregående 'noget' eller fra det følgende 'sødt'.

Hvad der for en moderne læser ser ud som en syntaksfejl, har ikke nødvendigvis været det på Holbergs tid. I *Barselstuen* hedder det således i førsteudgaven (1723) at "... Barnet har sit Faders Ansigt" (I 3). 'sit' hører semantisk til genitiven 'Faders' men retter sig i køn efter det følgende substantiv 'Ansigt'. Det er fristende at opfatte det som en simpel sætterfejl og rette 'sit' til 'sin' – og herfor taler også at det er rettet til 'sin' i andenudgaven (1731). Imidlertid finder man samme konstruktion flere andre steder i komedierne, bl.a. i førsteudgaven (1723) af *Jeppe paa Bierget* (IV 6): "dig veed jeg selv at være Far til; thi du blev giordt, førend Degnen kom hid, du har ogsaa dit Fars Ansigt." Også i dette tilfælde ændres det possessive pronomen (fra 'dit' til 'din') i 1731-udgaven. Ikke desto mindre ser det ud til at være en mulig udtryksmåde, og den er derfor fastholdt i LHS.

I følgende eksempel er stilistiske overvejelser udslagsgivende for beslutningen om at tekstsekvensen må anses som fejlagtig. I *Den Stundesløse* erklærer tjenestepigen Magdelone (I 2): "Hvad det er eller ikke er, saa lider jeg derved, og min Velfærd, sat til side ved hans Stundesløshed". Perioden giver kun syntaktisk mening hvis 'sat' opfattes som participium og apposition til 'jeg' og 'Velfærd'. Det er imidlertid en tung prosastil, som passer dårligt i tjenestepigens mund. Ordlyden står sådan i begge tekstkilderne (førsteudgaven fra 1731 og andenudgaven fra 1742), men flere senere udgivere har valgt at tilføje verbet 'blir'. Et væsentligt argument herfor er at Pernille i den næste replik svarer

ved at gentage Magdalones ord: "Hans egen Dotters Velfærd blir sat til side derved." Det er altså sandsynligt at Holberg selv og hans samtidige læsere ville anse formuleringen uden 'blir' for fejlagtig. LHS vælger derfor at tilføje 'blir' i Magdelones replik og fjerne kommaet efter 'Velfærd' ud fra den antagelse at ordet simpelt hen er glemte enten i manuskriptet eller ved sætningen.

I nogle tilfælde kan man have mistanke om en tekstfejl, men undlade at rette fordi andre tekstkilder accepterer den pågældende ordlyd. I *Heltehistorier* II hedder det s. 67: "... thi adskillige Arabiske Stammer sammenrotdede sig sammen mod ham". Sådan lyder teksten i første- og andenudgaven (1739, 1742), og også i det bevarede trykmanuskript. I tredjeudgaven (1753) er det pleonastiske 'sammen' imidlertid fjernet. Her vælger LHS at lade ordet 'sammen' stå urettet fordi pleonasmen er accepteret i flere tekstkilder.

5.2. Emendation af manuskripter

Emendation foretages efter de principper som er anført ovenfor i pkt. 5. Dertil kommer særlige forhold vedr. manuskripter.

Tilblivelsesvarianter - dvs. ændringer i et manuskript foretaget i løbet af skriveprocessen - anføres i *tekstkritiske* noter når de indgår i beslutningen om en given læsemåde.

Tilblivelsesvarianter anføres i *variantnoter* når de ikke har betydning for valg af læsemåde. Der må skelnes mellem de tilfælde hvor et håndskrift fungerer som grundtekst, og de tilfælde hvor et håndskrift er et sekundært tekstvidne. Kravet til dokumentation af tilblivelsesvarianter er større når håndskriftet er grundtekst. Dog må der udarbejdes nærmere retningslinjer for detaljeringsgraden i disse tilfælde.

Tilblivelsesvarianter må dokumenteres særlig omhyggeligt når et håndskrift er skrevet med Holbergs egen hånd. Som udgangspunkt medtages alle varianter, de være sig nok så små. Holberg-manuskripter er så sjældne at enhver form for varians har relevans. Der anvendes et standardiseret ordforråd til at beskrive rettelser i manuskripter:

- 'rettet fra'. Hvis det kan afgøres at en rettelse er foretaget under skrivningen, markeres det med tilføjelsen 'in scribendo'
- 'foran er slettet'. Bruges når en passage er slettet og ikke erstattet af noget semantisk tilsvarende
- 'tilføjet over linjen'
- 'tilføjet i margin'
- 'ulæseligt'

5.3. Interpunktion

Førsteudgavens interpunktion fastholdes som udgangspunkt. Dog rettes åbenbare fejl i tegnsætning, fx når der i en liste hvor elementerne gennemgående bliver adskilt med komma, dukker et punktum op. Ligeledes rettes manglende punktum ved sætningsslutning samt manglende afsluttende parentes og anførselstegn. Det samme gælder slutpunktum i fodnoter. I randnoter beholdes tekstforlæggets inkonsekvens i afsluttende interpunktion.

Manglende spørgsmålstegn ved en spørgende sætning anses ikke som en fejl. Ligeledes tolereres kombinationen af komma og stort begyndelsesbogstav i det følgende ord og også kombinationen af punktum og lille bogstav, medmindre det er klart meningsforstyrrende.

På nogle få punkter er der som beskrevet i afsnit 3 gennemført en stiltiende harmonisering af interpunktionen i LHS. Det gælder brug af skråstregen /, der som hovedregel gengives som komma. Tilsvarende når der af og til i komediernes regibemærkninger vilkårligt er brugt skarpe parenteser i stedet for runde – her rettes overalt til runde parenteser.

Hvis der inden for den udgave der udgør grundteksten, kan udledes et klart princip, rettes i overensstemmelse hermed – fx altid punktum efter angivelse af replikindehaver, altid punktum mellem citat og forfatterangivelse i noter (dette fx i *Peder Paars* og *Metamorphosis*). Disse rettelser dokumenteres med tekstkritiske noter. Hvis der derimod ikke kan opstilles en konsekvent norm, fastholdes inkonsekvensen medmindre den er meningsforstyrrende. Se nærmere om dette under pkt. 3, Grafiske elementer.

Selv om LHS er konservativ og som hovedregel beholder grundtekstens interpunktion, er der af og til foretaget rettelser i interpunktionen for at lette forståelsen af et tekststed. Et komma i grundteksten kan fx erstattes af et semikolon hvis det bidrager til at klargøre strukturen i en længere periode. I komedierne ses sjældent komma foran navne i tiltaleform, og de er som regel heller ikke tilføjet i LHS – bortset fra tilfælde hvor det skønnes at det manglende komma hæmmer forståelsen: "Jeg taalte icke saadane Ord af en anden Jeppe", siger Jakob Skomager til Jeppe (*Jeppe paa Bierget*, V 4). Således står der i førsteudgaven (1723) og alle senere udgaver fra Holbergs tid. Her har LHS dog tilføjet komma efter 'anden' for at gøre klart at navnet Jeppe er tiltale og ikke en del af præpositionsforbindelsen. Det samme har i øvrigt alle andre udgivere gjort undtagen SS.

5.4. Sagfejl

Det er ikke LHS' opgave at korrigere misforståelser og fejlopfattelser i Holbergs tekster. Sagfejl rettes derfor normalt ikke, men de noteres og forklares i kommentaren. Kun hvis en sagfejl med stor sandsynlighed kan bestemmes som en lapsus og rettes entydigt, foretages en rettelser. For eksempel står der fejlagtig i en randnote i *Dannemarks Riges Historie* "Kong Eriks 3die Tog til Norge", mens det oplagt skal være "... til Sverige", hvad der også står i den løbende tekst ved siden af. Her er der tale om en lapsus som rettes (med en note i det tekstkritiske apparat).

Et andet eksempel på sagfejl der rettes, er helt meningsløse årstal af typen 2733 i stedet for 1733. Derimod vil et fejlagtigt årstal 1734 ikke blive rettet til 1733. Det første er en åbenbar afskriver- eller sætterfejl, mens det andet meget vel kan skyldes en misforståelse fra Holbergs side, som det ikke er udgavens sag at rette – men til gengæld gøre opmærksom på i kommentaren.

Fejl vedr. tal i referencer er ganske hyppige. Hvis det kan sandsynliggøres at der er tale om afskriver- eller sætterfejl, og hvis den kan rettes entydigt, korrigeres fejlen med en tekstkritisk note. For eksempel henvises der i *Peder Paars* (s. 25 i 1720-udg.) fejlagtigt til Akt 2, scene 12 i stedet for til Akt 2, scene 1. Denne fejl anses for en sandsynlig afskriver- eller sætterfejl, og den rettes med en tekstkritisk note herom.

Navneforbytning forekommer af og til, fx i *Den Stundesløse*, hvor samme person omtales først som Christen Griffel og siden som Jens Griffel. Sådanne fejl rettes ikke, men kommenteres.

5.5. Citater

Fejl som Holberg overtager fra sit forlæg når han citerer, rettes normalt ikke. De forsynes i stedet med en kommentar. Hvis Holberg overtager ordlyd, ortografi og tegnsætning fra fx

en bestemt udgave af Descartes, fastholdes det som udgangspunkt uændret. Det omvendte gælder også: Hvis Holberg har ændret i ordlyd, ortografi eller interpunktion i sin gengivelse af en anden tekst, fastholdes de ændrede former - og hvis der er tale om ændret ordlyd, gøres der en bemærkning i kommentaren. Det skal dog bemærkes at LHS kun ved mistanke om tekstfejl eller ændringer i ordlyd har konsulteret de kilder Holberg citerer fra.

I alle tilfælde rettes læsemåder der anses for afskriver- eller sætterfejl. Det gælder således når vers er opstillet med forkert versdeling, der må formodes at stamme fra sætteprocessen, og evt. kan skyldes sætterens ønske om at spare plads.

5.6. Fremmedsprog

Latin

For citater og længere tekster på latin gælder, ligesom ved tekster på dansk, at åbenlyse fejl rettes, men at variationer i ortografi, interpunktion og øvrig sprogbrug i vidt omfang bevares. Fejl i kongruens (tal og køn) og kasus rettes, hvorimod modusbrug normalt ikke rettes, selv hvor den afviger fra den klassiske norm.

Der findes i periodens latinske tryk visse sædvaner for *accentuering* af latin. Disse sædvaner er langt fra universelle regler, men følges i varierende grad i forskellige tryk. Det drejer sig især om følgende:

- Adverbier forsynes med en accent grave.
- Præpositionerne *e* og *a* er ofte udstyret med en accent grave.
- Konjunktioner forsynes med en accent grave, f.eks. *cùm*, *quòd*, *nè*.
- Circumfleks anvendes til markering af ablativ (o- og a-stammer i singularis, samt endelsen -is i pluralis).
- Circumfleks anvendes ved sammentrækning af perfektum infinitiv og andre kontraherede former og til markering af perfektum 3. person pluralis -ere.
- Circumfleks bruges desuden til markering af genitiv i u-stammer.

Hvis der inden for en tekst med stor konsekvens er anvendt en eller flere af disse regler, er de i LHS benyttet til at rette enkeltstående afvigelser i denne tekst; manglende accenter suppleres dog ikke. Hvor afvigelserne er mere omfattende eller flertydige, må de bevares som reelle variationer i tekstens sprogbrug.

Øvrige accenter bevares normalt også, medmindre der er tale om åbenlyse fejl. I *Første Levedsbrev* rettes *virtutum* f.eks. som en oplagt sætterfejl for *virtutum*.

Der findes desuden en række accenter der ikke umiddelbart kan gengives i udgaven. For latin drejer det sig fx om accent over q i postpositivet *-que*.

Græsk

For græsk gælder generelt de samme principper som latin, at fejl i kongruens og kasus rettes mens variation i den øvrige sprogbrug som hovedregel bevares.

På Holbergs tid fandtes der ganske vist et omfattende og fasttømret system for brug af *diakritika* på klassisk græsk, der svarer til det der anvendes i dag. Det er vanskeligt at afgøre om de talrige fejl der findes i Holbergs græske accenter, skyldes ham selv eller sætteren, eller med andre ord: om Holberg mestrede det fasttømrede system så godt at han ville have anset de forkerte accenter i de trykte udgaver for fejl. Det er derfor ikke

indlysende i hvilket omfang de fejlagtige græske accenter skal rettes. Ud fra den betragtning at Holberg formentlig har haft en vis indsigt i systemet, og at mange fejl kan skyldes sætterens fejllæsning af Holbergs accenter, er det besluttet at rette til korrekt accent på de stavelser hvor der står en forkert accent, men at undlade at rette forkert placerede eller manglende accenter. I et vist omfang er afvigelser fra normen altså bibeholdt, og den korrekte accentuering er da oplyst i kommentaren.

En undtagelse er brugen af spiritus, der dels er afgørende for betydningen, dels i mange tilfælde kan formodes Holberg bekendt fra latinske transskriptioner. Fejlagtig aspiration rettes derfor som hovedregel.

Dog rettes der normalt, hvis det skønnes at en given fejl har fortolkningsmæssige implikationer, dvs. er meningsforstyrrende.

Placeringen af diakritika ved versaler varierer stærkt. Mange af disse placeringer kan ikke gengives i udgaven, og her normaliseres stiltiende.

I de græske passager anvendes en række *ligaturer*. Det drejer sig især om *stigma*, ζ, til at gengive forbindelsen *sigma-tau*, στ, og ligaturen θ til at gengive forbindelsen *omikron-ypsilon*, οϋ. Disse opløses stiltiende i overensstemmelse med praksis for ligaturer på dansk og latin (jf. pkt. 3.10 ovenfor om 'Ligaturer, symboler og forkortelser').

I Carl S. Petersens udgave opløses ζ stiltiende til στ i visse tekster, mens det i andre tekster fejlagtigt gengives med tegnet for finalt sigma, ς. Her oplyses normalt ikke, hvor LHS afviger fra Carl S. Petersens udgave.

Fremmedsprog i replikker

I komedierne optræder af og til replikker på fremmedsprog, særlig tysk og fransk. De rummer ofte fejl i syntaks og morfologi, men i langt de fleste tilfælde er det sandsynligvis tilsigtede fejl der skal demonstrere den talendes manglende færdighed. LHS er derfor yderst tilbageholdende med at rette i de fremmedsproglige replikker og oplyser i stedet om fejlene i en ledsagende kommentar.

5.7. Stiltiende rettelser

Som udgangspunkt dokumenteres alle rettelser af fejl i grundteksten i det kritiske apparat. Der vil dog være tale om stiltiende rettelser i følgende tilfælde: Læderede typer (hvor man vel at mærke kan afgøre hvilken type der er tale om), skævhed i satsen (fx skævt placeret punktum eller komma). Det noteres heller ikke hvis der i en fraktursammenhæng er anvendt et antikvabogstav (fx kan sætteren have anvendt antikvatype med accent da en sådan ikke findes i fraktur). Ej heller noteres det hvis der i grundteksten er anvendt en kapitæl i stedet for et almindeligt stort bogstav (versal), eller hvis der i grundteksten står en enkelt mindre type eller et enkelt kursivt bogstav.

Når satsen i en linje er meget tæt, rettes manglende ordmellemlinjer stiltiende. Dog oprettes en tekstkritisk note så snart der er flere mulige løsninger. Ligeledes fjernes det mellemrum der ofte ses mellem bogstaver og interpunktionstegn, især kolon, semikolon og skråstreg.

Ved simple, hyppigt genkommende fejl der ellers ville blive rettet med brug af bagatelnoter (se ndf., 5.9), har LHS i visse tilfælde valgt at notere det i den bibliografiske beskrivelse til den enkelte tekst som et ofte forekommende fænomen og undlade at anføre de enkelte tilfælde i tekstkritiske noter. Det gælder fx manglende bindestreger ved linjedeling i marginalnoter i *Dannemarks og Norges Beskrivelse*.

Fejl i sidetal og fodnotenummerering rettes stiltiende, men dokumenteres i den bibliografiske beskrivelse i det omfang det skønnes relevant.

5.8. De tekstkritiske noter

Rettelser i forhold til grundteksten dokumenteres i tekstkritiske noter.

I tilfælde hvor LHS retter en fejl i førstetrykket ved hjælp af en læsemåde fra en eller flere andre tekstkilder, angives disse tekstkilders sigler umiddelbart efter lemmategnet.

Eksempel:

Herren] *B*, Herrer *A*
(*Den Stundesløse* I 11)

Hvor ingen tekstkilder ser ud til at have den rette tekst, foretages der en udgiverrettelse (konjektur). Hvis konjekturen skyldes LHS-udgiverne, angives tekstrettelsen som lemma uden sigel. Herefter angives grundtekstens læsemåde fulgt af de øvrige tekstkilders læsemåder i kronologisk rækkefølge:

pokker] pøkker *A*, pøcker *a*, Fanden *B C*
(*Barselstuen* I 3)

Udgaver der er udkommet efter Holbergs død, er inddraget i tekstetableringen når de skønnes at være af tekstkritisk betydning. Når LHS overtager konjekture foretaget af senere udgivere, bliver disse krediteret i de tekstkritiske noter. Det gælder også konjekture der blot er foreslået i en senere udgaves kritiske apparat eller anbefalet i anden sammenhæng, fx en artikel.

Carl S. Petersens udgave, *Ludvig Holbergs Samlede Skrifter* (Kbh. 1913-63) (SS), indtager en særstilling. Dens læsemåder anføres altid når de afviger fra LHS. Eksempel:

al magt] *A2*, almagt *A1*; almagt *SS*
(*Dannemarks og Norges Beskrivelse*, s. 34)

Når SS ikke er nævnt i en tekstkritisk note, betyder det altså at der er overensstemmelse mellem SS og LHS.

Confisqvere] Consiqvere *A*, Consiqvere *a* (*fraktur*), *passagen mgl. i B C*; confisqvere *Rahbek* (*fraktur*).
(*Barselstuen* II 14)

Oplagte sætter- og trykfejl i SS er LHS ikke forpligtet til at dokumentere.

I udformningen af de tekstkritiske noter har der ofte meldt sig det problem at tekstkilderne udviser variation i andre dele af lemmaet end der hvor det tekstkritiske spørgsmål ligger. Det gælder fx i forbindelse med interpunktion hvor lemmaet nødvendigvis er hele det ord som et givent tegn er knyttet til. Sådan 'irrelevant varians' gør LHS-udgaven opmærksom på. Eksempel:

pund] pund. *A*, Pund. *B*; Pund *Rahbek*, pund *Liebenberg*.
eller

pund] pund. *A B* (med stort begyndelsesbogstav i B); Pund *Rahbek*, pund *Liebenberg*.
(*Den Stundesløse* I 9)

5.9. Bagatelnoter

I nogle tilfælde kan den tekstkritiske note gøres mindre omfattende end standardnoterne. Det gælder indlysende sætterfejl såsom manglende delestreg ved linjeskift, manglende indrykning, samt oplagte fejl opstået på anden vis, såsom udfaldne typer, bogstaver der har byttet plads o.l., når resultatet er et ord der ikke eksisterer og hvor det er entydigt, hvad der skal rettes til. I disse tilfælde vil det blot være grundtekstens fejlagtige læsning der anføres i den tekstkritiske note, ikke de øvrige tekstkilder. Senere udgaver anføres ikke, heller ikke SS.

Oplagt forkerte typer som kun kan rettes på én måde, hører også til denne kategori. Her vil der imidlertid være tale om et skøn fra gang til gang. Det afhænger af konteksten om en rettelse kan noteres som bagatelnote. Hvad der i én kontekst er en bagatelnote, er det ikke nødvendigvis i en anden.

Eksempler:

'hyorpaa' i førstetrykket af *Barselstuen* (I 1) rettes til 'hvorpaa', og i apparatet angives blot førstetrykkets form: hvorpaa] hyorpaa A.

'vnske' i førstetrykket rettes til 'ynske' (*Barselstuen* II 5). Strengt taget kunne der også rettes til 'ønske' (begge former optræder i *Barselstuen*), men fordi y og v ligner hinanden, er sandsynligheden for at v er blevet forvekslet med y så meget større, at det kan behandles som en bagatelnote: ynske] vnske A.

'Vtiser' rettes til 'Viiser' (*Peder Paars*, Just Justesens Betænkning, 1720-udg.). Ganske vist optræder også formen Viser i *Peder Paars* 1720-udg., men fordi der er et ekstra bogstav i ordet, det forkerte 't', anses det for overvejende sandsynligt at formen 'Viiser' var den tilsigtede: Viiser] Vtiser B (B er her grundtekst).

6. Varianter

Variantapparatet omfatter autoriserede udgaver fra Holbergs levetid samt eftertryk af grundteksten (som hovedregel førsteudgaven). Der udarbejdes ikke et komplet variantapparat. Varianter der angår ortografi og interpunktion, meddeles kun hvis de skønnes interessante, fx fra et semantisk, syntaktisk eller sproghistorisk synspunkt.

Grundlaget for oplysninger om varianter er Carl S. Petersens variantapparat. Oplysningerne heri kontrolleres i de pågældende udgaver. I de tilfælde en tekst bringes i flere versioner, fx de stærkt omarbejdede *Peder Paars*, *Gert Westphaler*, *Den Vægelsindede* og *Dannemarks og Norges Beskrivelse*, udarbejdes i første omgang ikke variantapparat mellem dem indbyrdes.

I nogle tilfælde er der tale om omfattende varianter – fx længere afsnit der er indsat i en senere udgave. Af tekniske grunde optræder de foreløbig som del af variantnoterne, men de vil med fordel kunne anbringes separat. Det gælder fortalen til *Niels Klim*, som er tilføjet i anden-udgaven fra 1745. Den kan hentes frem som separat tekst, *Praefatio apologetica*. Det samme er tilfældet med fortalen til førsteudgaven af *Epigrammerne* 1737.

7. Nærmere om valg af grundtekst

7.1. Trykte tekster

For nogle af Holbergs værker gælder at en *del af teksten* har en anden udgivelseshistorie end resten. I sådanne tilfælde har det været påkrevet med særlige overvejelser, både med hensyn til valg af grundtekst og tildeling af sigler. Her gøres nærmere rede for disse særtilfælde.

LHS' princip for tildeling af sigler er at førsteudgaven kaldes A og de senere udgaver B, C osv. Ud fra dette sigleringsprincip skulle altså førsteudgaven af *Democritus og Heraclitus* 1721 hedde A og den næste udgave af teksten, *Fire Skæmtedigte*, hedde B. De øvrige digte i *Fire Skæmtedigte* findes imidlertid ikke i selvstændige udgaver. Førsteudgaven af *Fire Skæmtedigte* 1722 skulle derfor hedde A i etableringen af disse tre digte, men B i etableringen af *Democritus og Heraclitus*. Men selv om det er dette system der er fulgt i Carl S. Petersens *Samlede Skrifter*, forekommer det mere hensigtsmæssigt at anvende en fast siglering hvor A, B osv. henviser til samme udgaver i alle dele af en tekst.

I *Democritus og Heraclitus*/ *Fire Skæmtedigte* benyttes α (alfa) som sigel for førsteudgaven *Democritus og Heraclitus* 1721, A for førsteudgaven af *Fire Skæmtedigte*. Vi udgiver både førsteudgaven *Democritus og Heraclitus* 1721 og *Fire Skæmtedigte* med tekstkritik, således at selve digtet *Democritus og Heraclitus* altså vil findes i to udgaver. Vi knytter dog kun variantapparat til *Fire Skæmtedigte*.

De tre første bøger af *Peder Paars* udkom først enkeltvis i 1719-20. Et uautoriseret eftertryk af denne førsteudgave udkom kort efter, i 1720. Ligeledes i 1720 udsendte Holberg en revideret version af digtet (på titelbladet kaldet *Tredie Edition*), med et tillæg til tredje bog og forøget med en fjerde bog. LHS anvender denne udgave som grundtekst, og den får siglen B. Førsteudgaven får derfor siglen A og det uautoriserede eftertryk gives siglen a. Vi udgiver både 1720-udgaven og førsteudgaven fra 1719-20 med tekstkritisk apparat. Vi påregner ikke i første omgang at udpege variationerne mellem de to udgaver, men det er et ønske på længere sigt.

1728-eftertrykket bygger på førsteudgaven (A) for de tre første bøger, og på tredjeudgaven (B) for den sidste bog. Det sigleres a^2 . I 1752 kom endnu et eftertryk baseret på A for de tre første bøger og B for den sidste. Det sigleres a^3 .

Epigrammerne: De fem første bøger udkom 1737 i *Opuscula quædam latina*. Denne udgave tildeles siglen A. Den sjette bog fulgte i 1743 som del af *Opusculorum latinorum pars altera*, og den benævnes α (alfa). I 1749 udkom *Epigrammatum libri septem* som selvstændig bog. Her er tilføjet en syvende bog, som imidlertid betegnes *Liber sextus* (6. bog), mens den sjette bog fra 1743 bliver benævnt *Liber septimus* (7. bog). Vi udgiver denne 1749-udgave som grundtekst B eftersom det er den første samlede udgave af epigrammerne. Den vil også danne grundlag for den danske oversættelse. De få digte der er udeladt i 1749-udgaven, udgives separat. Faksimiler af 1749-udgaven er lenket til tekstvisningen, mens de øvrige nævnte udgaver vil blive tilgængelige som digitale faksimiler under *Ressourcer*.

Mindre Poetiske Skrifter (1746) rummer et enkelt hidtil utrykt digt, men først og fremmest genoptryk. Af denne tekst, *Laniena Daphnica eller Det Daphniske Blodbad*, etableres den tekstkritiske udgave med *Mindre Poetiske Skrifter* som grundtekst. De øvrige tekster udgives ikke med *Mindre Poetiske Skrifter* som grundtekst. Hele bogen kan ses i digital faksimile under *Ressourcer*.

Komedierne. I *Den Danske Skue-Plads* (1731-54) optræder i tome (bind) 1-3 de komedier der tidligere var blevet udgivet i *Hans Mickelsens Comoedier* (1723-25). I tome 4-7 udgives

en række nye komedier for første gang. Vi giver Hans Mickelsen-udgaven siglen A og *Den Danske Skue-Plads* siglen B for de komediers vedkommende der var udgivet første gang i 1723-25, dvs. tome 1-3. For de komediers vedkommende der blev udgivet første gang i *Den Danske Skue-Plads*, får *Den Danske Skue-Plads* siglen A. Det vil sige at sigleringen følger den enkelte komedie, ikke værket *Den Danske Skue-Plads*. Det vil også sige at anden-udgaven af *Den Danske Skueplads'* fem første tomer fra 1742, sigleres C for de komedier der dermed udgaves for tredje gang, og B for dem der deri blevet udgivet anden gang. Anden-udgaven af Hans Mickelsens tome 1 (1724) gives siglen A². Af denne andenudgave findes desuden et eftertryk, som sigleres a².

Komedierne *Mester Gert Westphaler* og *Den Vægelsindede* udkom begge i to så forskellige versioner at der udarbejdes tekstkritiske udgaver af hver version. *Mester Gert Westphaler* udkom i den omarbejdede version allerede i 1724, i den såkaldte *Anden Edition*. Det samme gælder indledningen, *Just Justesens Betenkning over Comoedier*. Den omarbejdede version af *Den Vægelsindede* udkom først som del af *Den Danske Skueplads* 1731. Om komedien *Don Ranudo*, se 7.2. Manuskripter.

7.2 Manuskripter

Til nogle af Holbergs skrifter findes håndskrevet materiale der skal inddrages som tekstkilder i det tekstkritiske arbejde. Der må her skelnes mellem de tekster hvor manuskriptversionen skal have status som grundtekst, og de tekster hvor den er sekundær i forhold til førsteudgaven.

Manuskriptversionen er i sagens natur grundtekst ved utrykt materiale, dvs. breve, universitetsvota og andet arkivalisk materiale. (Dette foreligger trykt i *Ludvig Holbergs Breve* bd. 1-2, udg. af Verner Dahlerup, 1926, *Holbergs egenhændige Vota som Universitetsprofessor*, udg. af Eiler Nystrøm, 1928, *Utrykte Holbergiana i Universitetsarkivet*, udg. af Svend Eegholm-Pedersen, 1979, samt trykt enkeltvis andetsteds, fx "Nogle Betænkninger over det soranske Academies Indretning og Vedligeholdelse" i Alfred Glahn: *Sorø Akademi og Holberg*, 1925. Dertil kommer en mindre gruppe hidtil utrykte småtekster af blandet art, samlet siden 1979 af Svend Eegholm-Pedersen).

Enkelte af Holbergs tekster blev trykt mange år efter deres tilblivelse, men dog enten i hans levetid eller kort efter hans død. I nogle af disse tilfælde er der bevaret håndskrevne afskrifter. Det er ikke oplagt om man skal vælge manuskriptversionen eller førstetrykket. Johnny Kondrup (2008) opregner følgende tilfælde hvor Carl S. Petersen har valgt at benytte manuskriptversionen – og tilføjer overalt at man bør overveje at bruge den trykte version som grundtekst. Dette er under overvejelse.

Don Ranudo gengives [i SS] efter Benjamin Dass' afskrift fra 1732, fordi komedien først blev trykt 20 år efter sin tilblivelse, i hhv. Mengels udgave (1745) og Berlings to udgaver (begge 1745). Mengels udgave var juridisk uautoriseret, men den var baseret på Coldeweys afskrift, som Holberg egenhændigt havde rettet med henblik på en tysk oversættelse. Berlings udgaver udkom angiveligt efter aftale med forfatteren, men formentlig på basis af Mengels udgave og uden at Holberg havde bidraget. Dernæst blev komedien trykt 1753 i bd. 6 af *Den Danske Skueplads*. Mellem 1725 og 1745 cirkulerede komedien i afskrifter. Som grundtekst i LHS vælges enten Dass' afskrift eller Mengels tryk 1745.

De Danske Comediers Ligbegængelse gengives [i SS] efter Benjamin Dass' afskrift fra 1732, fordi den først blev trykt 19 år efter sin tilblivelse, af Høpffner (1746) efter aftale med Holberg. Som grundtekst LHS vælges enten Dass' afskrift eller Høpffners tryk 1745.

Det undertrykte universitetsprogram til baccalaurpromotionen i 1720 gengives [i SS] efter Benjamin Dass' afskrift (ca 1730), som er sammenholdt med en række andre bevarede afskrifter. Som grundtekst i LHS vælges enten Dass' afskrift eller den posthume førsteudgave, der findes i Wille Høybergs *Kjøbenhavnske Samlinger af rare trykte og utrykte Piecer*, bd. 1 (1755).

De hypothesibus Historiæ Danicæ (skr. 1731) gengives [i SS] efter Benjamin Dass' afskrift. Som grundtekst i LHS vælges enten Dass' afskrift eller den posthume førsteudgave, der findes i Wille Høybergs *Kjøbenhavnske Samlinger af rare trykte og utrykte Piecer*, bd. 1 (1755).

Betænkning om Conventicler (skr. 1733) gengives [i SS] efter Benjamin Dass' afskrift. Det udkom første gang i Wille Høybergs *Kjøbenhavnske Samlinger af rare trykte og utrykte Piecer*, bd. 1 (1755). LHS har ligesom CSP valgt at benytte Dass' afskrift som grundtekst.

Den Jydske Fejde gengives [i SS] efter en afskrift af Morten Seehus (død 1744), som er beslægtet med det sene, autoriserede tryk i *Mindre Poetiske Skrifter* (1746). Det overvejes at bruge enten dette tryk eller det tidlige, uautoriserede u.å. (formentlig 1729).

Det vil være i tråd med LHS-udgavens udgivelsesprincipper at vælge førsteudgaven som grundtekst for disse teksters vedkommende. Men hvis førsteudgaven er oplagt mere fejlfuld, eller hvis det kan sandsynliggøres at udgiveren af den trykte version har foretaget omfattende indgreb i teksten således at udgaven er længere fra Holberg end den bevarede afskrift, vælges sidstnævnte som grundtekst således som Carl S. Petersen har gjort. Det må altså bero på en afvejning i hvert enkelt tilfælde.

I ét tilfælde, nemlig Holbergs *Heltehistorier*, er trykmanuskriptet bevaret (Oslo, Nasjonalbiblioteket 89 4to). Her vælges førsteudgaven som grundtekst, og trykmanuskriptet inddrages i den tekstkritiske behandling.

Et andet særtilfælde findes i forbindelse med Holbergs *Dannemarks Riges Historie*. Der er bevaret et eksemplar af førsteudgaven med Holbergs egenhændige rettelser således at dette eksemplar har tjent som forlæg for andenudgaven. Disse rettelser dokumenteres i variantapparatet og inddrages i det tekstkritiske arbejde.